

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Democratie, deugden, docentschap: de docent als gids in de democratie

Wiersma, J.K.C.

Citation

Wiersma, J. K. C. (2023, November 8). *Democratie, deugden, docentschap: de docent als gids in de democratie*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3656180>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3656180>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

HOOFDSTUK 23

Slotbeschouwing

Het doen van wetenschappelijk onderzoek kan leiden tot meer twijfel. Een langdurige verdieping kan een onderzoeker tot het inzicht brengen hoeveel complexer het vraagstuk is dan hij aanvankelijk dacht. Een dergelijke ontdekking kan dan zorgen voor een zekere bescheidenheid en motiveert hem idealiter om meer en beter onderzoek te doen. Deze ervaring heb ik de afgelopen jaren zeker gehad. Hoeveel meer had er gezegd kunnen worden over de democratische mens. Het zou bijvoorbeeld interessant zijn geweest om te onderzoeken in hoeverre de Nederlandse verschijningsvorm verschilt van zijn Amerikaanse of Indiase evenknie. Deze toepassing zou meer diepte aan het geheel hebben kunnen geven. En verder, als de analyse van de digitale mens hout snijdt, dan zou ook onderzocht kunnen worden welke invloed de nieuwste technologieën op het menselijk wezen hebben.

Toch vertrouw ik erop dat er een duidelijk beeld ontstaan is van de mens die in zijn leven weinig richting kent en verstoken is van vastigheid en orde. Ik heb dit beeld niet uitsluitend willen schetsen omdat het beeld *per se* zo interessant is, maar ik heb een analyse willen maken van dit menstype en zijn samenhang met de vigerende staatsvorm, *in casu* de democratie. De rechtsfilosoof moet bij uitstek de persoon zijn die dit nauwe verband onderzoekt en doordenkt. Zonder zulk onderzoek zou een samenleving namelijk blind kunnen worden voor het verschijnsel dat een democratie niet functioneert als democratische mensen het politieke leiderschap op zich nemen. Uit dit proefschrift moet sterk gebleken zijn dat sterke gemeenschappen, zo ook de politieke gemeenschap, alleen kunnen bestaan indien aristocratische mensen hieraan leiding geven.

Deze conclusie is niet uitsluitend van theoretische aard. Zij is ook een aansporing voor een ieder die zich wil bevrijden van zijn bestaan als democratisch mens. Deel II is daarom ook zo belangrijk: het laat zien aan de hand van een aantal grote auteurs dat er een alternatief bestaat en dat de traditie er blijk van geeft de mens steeds weer aan te sporen om voor dat hogere alternatief te gaan.

In mijn eigen leven ben ik inmiddels veel - vooral jonge - mensen tegengekomen die de richting missen waarover Plato en Tocqueville schrijven. Als docent heb ik de afgelopen jaren uitgebreid de kans gekregen om met studenten over zulke thema's te spreken, waardoor veel teksten voor mij zijn gaan leven. Ortega y Gasset en Sennett schreven werken die de zielen van mensen wisten te openen, soms onmiddellijk in het klaslokaal zelf.

Dezelfde onmiddellijkheid bestaat er tussen mijn hoofdstukken over de digitale mens en de werkelijkheid van alledag. De smartphone en het internet hebben greep op het leven van mensen gekregen en men is steeds meer de problematiek ervan gaan inzien. Dit is een serieuze kwestie. Als men wil streven naar een aristocratisch mens-zijn, dan is het van groot belang te weten in hoeverre de alom aanwezige technologie hierin een vijand of een bondgenoot is. Mijn analyse hiervan is niet optimistisch: afleiding, concentratieverlies en een slechtere beheersing van de conversatiekunst staan in nauw verband met de opkomst van de smartphone in ons leven. De docent van de 21^e eeuw heeft er zonder om te vragen een nieuwe taak bij gekregen: ruimtes te creëren waar de

technologie niet heerst, waar geen afleiding is, maar een omgeving van concentratie en conversatie. Als dit boek hiertoe mensen inspireert, zou dat een mooie vrucht zijn van dit boek.

Dit boek zou geslaagd zijn als het bij jonge mensen de vraag oproept, of zij echt goed willen worden in het voeren van een gesprek, het scherper nadenken over allerlei kwesties en het liefhebben van andere mensen, en dit boek ertoe leidt dat zij beter begrijpen dat men de keuze kan maken voor deze aristocratische eigenschappen. Een dergelijke keuze leidt niet automatisch tot een andere manier van leven. Maar soms ook wel, en dat is zeer bijzonder. Dat schrijvers zoals Aristoteles, Cicero en Erasmus jonge mensen verder kunnen helpen, kan een grote ontdekking zijn. Kennelijk ligt er echt in ieder mens een diep verlangen besloten om als mens te groeien in verstandigheid, moed en zelfbeheersing - ook al is dat vaak erg moeilijk. Datzelfde verlangen bestaat ook voor het leven van liefde, zelfs als dat een radicale vorm van naastenliefde behelst die de christelijke denkers voorschrijven.

De hoop is dat de aristocratische mens werkelijk inspirerend kan zijn. Juist het ongebruikelijke 'aristocratisch' kan fungeren als een passende term. In tijden waarin het democratische denken dominant is, kunnen woorden soms als breekijzer dienen. 'Aristocratisch' kan die kleine schok in het denken veroorzaken die nodig is om het aristocratische pad te zien en te bewandelen.

In deel III heb ik willen laten zien dat de weg van 'democratisch' naar 'aristocratisch' niet zo eenvoudig is: alsof een confronterende vraag en een aantal auteurs voldoende zouden zijn. Hier is veel meer voor nodig. Plato leert ons dat het een lange en ruwe weg is. Veel studeren, het opdoen van levenservaring en in de leer gaan bij de grote schrijvers vormen het fundament van wat de Grieken *paideia* noemen. We hebben in deel III gezien dat deze *paideia* niet zonder een omkering kan, waarin de student op een zeer diepe wijze kennismaakt met het hogere, en dat men voor het beste (*to ariston*) kan gaan. Ik heb dit idee niet willen omschrijven als een soort mystieke ervaring, die vooral toevallig gebeurt en waarop de mens nauwelijks invloed heeft.

De bestudering van geschiedenis heeft mij doen inzien dat er op veel plekken ter wereld, generatie na generatie, mensen zijn geweest die *paideia* in de praktijk hebben willen brengen - ook op momenten dat het ideaal op sterven na dood leek te zijn. Als de mogelijkheid van *paideia* alleen zou hebben afgehangen van een goddelijke voorbeschikking of particuliere mystieke ervaringen, dan zou men niet eeuwenlang instituten hebben opgericht waar deze *paideia* werden beoefend en ontwikkeld.

Ik ben ervan overtuigd dat het ook nu noodzakelijk is om plekken van *paideia* te onderhouden of te creëren. Dit zijn de plaatsen waar in rust gestudeerd kan worden, waar de beste boeken gedoceerd en gelezen worden, en waar een hechte, liefdevolle gemeenschap bestaat van mensen die dit ideaal delen. Zonder goed te weten wat *paideia* is, is het onmogelijk om in de praktijk goede plekken van *paideia* te stichten. De inhoud van deel III mag dus ook zeker gezien worden als een schatkamer en vertrekpunt voor ieder praktisch initiatief op het gebied van *paideia*.

Deel IV is het belangrijkste, omdat niet vergeten mag worden dat de docent in dergelijke initiatieven een cruciale rol speelt. Zonder een goede docent kan er geen *paideia* zijn. Positief gezegd: alleen de goede docent kan ervoor

zorgen dat *paideia*, of tegenwoordig de *liberal arts*, haar potentie waarmaakt in de student. De eisen waaraan deze docent moeten voldoen zijn hoog, zo blijkt ook uit deel IV.

Men kan deze docent vergelijken met een professionele dirigent. De dirigent dient bovenal zijn materiaal goed te kennen. Een goede dirigent beheerst doorgaans meerdere componisten: naast Bach, Beethoven en Mozart ook Brahms en Mahler. Een goede docent beheerst dus ook niet één auteur, maar naast Plato, Aristoteles en Cicero, bijvoorbeeld ook Hegel en Nietzsche. Een goede dirigent weet de orkestleden niet alleen door de muziek heen te slepen, maar weet ook de liefde aan te wakkeren voor die muziek zelf, zodat een orkestlid thuis met genoeg zijn partituren oefent. Analoog weet de docent niet alleen de teksten goed uit te leggen, maar ook de liefde ervoor aan te wakkeren zodat de student thuis deze boeken openslaat. Voorts heeft een goede dirigent chemie met zijn orkestleden, zoals een docent echt van zijn leerlingen kan houden. Wanneer aan deze voorwaarden voldaan wordt, kan het voorkomen dat de dirigent tijdens een concert het idee krijgt, ‘het klopt’, ‘het past’: een imperfecte vorm om uit te drukken dat het ‘schoon’ is en wellicht ‘goed’. Zo kan ook gebeuren dat de goede docent de grote schrijvers serieus nemend, gezamenlijk met de studenten tot een conclusie komt, waarbij een ieder ervaart dat wat er vandaag besproken is, klopt, waar is, schoon is en misschien zelfs wel goed.

Ik ben ervan overtuigd dat er docenten zijn die aan die eisen zullen kunnen voldoen, net zoals er topdirigenten bestaan. Naast de muziek is ook de sport een domein dat ons leert dat topkwaliteit geen utopie is. Zo zijn er veel topcoaches die opbloeien in een topsportcultuur bij een topclub. Net zo goed kunnen er topdocenten bestaan, die opbloeien in leercultuur met hoge eisen bij een onderwijsinstituut dat wil zijn als een professioneel orkest.

Hoe kan dit verwezenlijkt worden in de praktijk? Ten eerste zou men klein moeten beginnen. Op die manier is de kans groter om vanaf het eerste moment een scherpe selectie te maken betreft de docenten. Ook de selectie van studenten is van groot belang. Zo garandeert men dat de groep overzichtelijk blijft. Alleen dan kan men de eisen hoog houden. Niet voor niets zijn topsportselecties vaak niet groter dan 25, en in de meeste gevallen kleiner. De coaches kunnen met een dergelijke grootte een goede relatie opbouwen met ieder lid en men kent elkaar onderling ook vaak zo goed dat men elkaar kan aanvuren en corrigeren. In een groep van bijvoorbeeld meer dan honderd, laat staan, duizend zijn al deze zaken vrijwel onmogelijk.

Het beoefenen van *paideia* gaat samen met instituten waar onderwijs wordt aangeboden op deze kleine schaal. Deze kleine schaal geldt net zo goed voor de docenten onderling, aangezien zij het hart vormen van welke leergemeenschap dan ook. Van Erasmus hebben we geleerd dat deze docenten zelf moeten blijven leren en dat betekent dus ook dat zij zelf idealiter een leergemeenschap blijven vormen. Zulke leergemeenschappen van docenten, waarin de ene generatie ook de andere introduceert in het vak en opleidt, bestaan weinig. Opgeslokt door de eigen werkdruk is men vaak bezig met eigen projecten. Het oprichten en onderhouden van zulke leergemeenschappen gaat dus in tegen de tijdgeest. Toch is het noodzakelijk. Anders blijft het ideaal van *paideia* vooral een ideaal en geen werkelijkheid.

Deel IV biedt handvatten van hoe een opleiding tot leraar eruit zou kunnen zien, althans welke eigenschappen geoefend moeten worden. Het ideaalbeeld is een combinatie van wat we zagen bij Plato, Isocrates, Quintilianus, Erasmus en Highet. Zij hebben ons iets geleerd over het belang van de liefde als docent, waarom lesgeven iets

met afdaling en bevrijding te maken heeft, waarom de stem van de leraar zo cruciaal is en op welke manieren hij kan motiveren. Dit beeld zet een ideaal neer, waarnaar gestreefd kan worden. Veel oefening is nodig naast het observeren van goede leraren en luisteren naar *vivae voces*. Een goede opleiding is een plaats waar docenten in aanraking komen met oefeningen hierin en observaties kunnen doen van anderen.

Docenten die opgeleid zijn volgens deel IV kunnen een sleutelrol vervullen voor de democratische mens die bereid is de weg van de *paideia* te bewandelen om aristocratisch te worden om zo velen te dienen in de samenleving. De sleutelrol die zulke docenten vervullen wil ik hier nog extra onderstrepen, aangezien het leraarschap vaak ondergewaardeerd wordt. Hiermee verwijs ik niet naar de onderwaardering in salaris of status, waarover het doorgaans gaat in politieke debatten hieromtrent. Veeleer wil ik hier wijzen op de immense taak en verantwoordelijkheid van degenen die het in zich hebben een goede docent te zijn. De roep van politieke gemeenschappen naar goede leiders is vandaag de dag groot, maar deze roep zou eigenlijk een roep naar goede leraren moeten zijn. Geen enkele *business school* hoe prestigieus ook, of een studie bestuurskunde hoe goed het gebouw ook is ingericht, geen enkel gymnasium hoe vernieuwend het curriculum ook moge zijn, zal kunnen floreren als het aantrekken en opleiden van goede leraren niet de eerste prioriteit is.

De waardering kan vergroot worden door de dubbele taak van de docent te benadrukken: ten eerste zijn ze verantwoordelijk voor de vorming van jonge mensen opdat ze betere mensen worden en in de tweede plaats is de kwaliteit van hun werk bepalend voor de kwaliteit van het leiderschap van het land. Deze rechtsfilosofische dimensie van het vak van de leraar wordt in het algemene spreken nog te vaak gebagatelliseerd. Leraren helpen jonge mensen verder in het leven - dit onderschrijven de meeste mensen nog wel. Dat de roeping van de leraar uiteindelijk gelegen ligt in het voortbrengen van aristocratische mensen die de gemeenschap moeten dienen, is een geluid dat men zeldener hoort.

Geldt deze verheven oproep voor alle leraren? Waarschijnlijk niet voor iedereen in dezelfde mate: voor de docent, die dagelijks in de weer is met jongeren die vooral ambachtelijk geschoold worden, zal deze oproep minder gelden dan voor de docent die werkt met jonge mensen die hun studie hebben ingericht als voorbereiding op een mogelijke politieke carrière. Niettemin zou ik willen beweren dat er in essentie weinig verschil bestaat: beide leraren hebben de taak om deze jonge mensen deugdzamer te maken en te doen nadenken over hun specifieke rol in het leven. Geen mens ontkomt er namelijk aan om in een gemeenschap een bepaalde vorm van leiding te geven. Veel mensen krijgen bijvoorbeeld kinderen en worden ouder. Ook daar is richting nodig.

Aan de andere kant is het ook waar dat er docenten zijn die zich op een zeer directe wijze bezighouden met de vorming op het gebied van de onderwerpen van dit proefschrift. Een docent die bijvoorbeeld politieke theorie of *Business Ethics* doceert op een universiteit, waar doorgaans nog een geselecteerde groep jonge mensen bijeen komt, moet zich er zeer bewust van zijn dat zijn rol en zijn vak bepalend kunnen zijn voor hoe deze jonge mensen later in het leven en samenleving zullen staan. De praktische omstandigheden zullen deze rol vaak beperkt houden, maar dit neemt niet weg dat deze rol idealiter wel bestaat.

Leraren kunnen mensen richting geven en als men de argumentatie van dit proefschrift volgt, moet zelfs gezegd worden dat goede leraren een reddende rol hebben in een democratie. Het is de taak van de rechtsfilosofie om

deze verheven roeping onder woorden te brengen. Democratie kan alleen voortbestaan als ze geleid wordt door deugdzame leiders. De kans op deugdzaam leiderschap is groter, wanneer leraren hun werk goed doen - en vooral als meer mensen de ambitie hebben een goede leraar te zijn.

Leiden, 17 mei 2023.